

**The Examination of Historical Structure of Reza Baraheni's Stories
from the Perspective of the Sociology of Literature**

Vahideh Jedari¹, Ali Ramazani², Reza Aghayari zahed^{3*}

¹ Ph.D student of Persian Language and Literature, Ahar Branch, Islamic Azad University, Ahar, Iran,
Email: vahidehjodari58@gmail.com

² Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Ahar Branch, Islamic Azad University, Ahar,
Iran, Email: a-ramazani@iau-ahar.ac.ir

³ Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Ahar Branch, Islamic Azad University, Ahar,
Iran, Email: r-agayari@iau-ahar.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Full Paper

Article history:
Received: 2024-2-28
Accepted: 2024-4-8

Keywords:
Sociology of Literature
Baraheni
Story
Contemporary History

ABSTRACT

One can establish a connection between a writer's worldview and history by analyzing the literary work through the lens of sociological analysis as well as through emphasis on the dialectic relationship between form and content. Reza Baraheni (1935- 2022) is one of the outstanding contemporary writers who wrote his works based on social events. Therefore, one can examine his works via a sociological approach leaning on contemporary history. One can analyze his four stories: The Song of the Dead (Avaz-e Koshtegan), What Happened After Wedding (Baad-e Az Aroosi Che Gozasht), Secrets of my Land (Raz Hai-e Sarzamin-e Man), and Well to Well (Chah be Chah), according to sociology in connection with history. These stories describe the political conditions of Iran before the Islamic Revolution as well as the events of the Islamic Revolution. Employing a descriptive-analytical approach and benefitting from library sources, the current article seeks to examine not only the writer's worldview but also the meaningful structure of the content in line with the socio-political structures of Iranian society. Findings indicate that Baraheni's stories can be called the historical reportage of the Pahlavi era. The historical context and zeitgeist of the stories are the descriptions of Iranian society from the Pahlavi era until the Islamic Revolution. In terms of form, Baraheni in his four stories depicts the historical events in the 1970s through lucid narratives. In terms of content, the Pahlavi regime's oppression, the regime's corruption, Savak, and prison, are people's fights central issues within stories. Via the imaginary characters who are the representatives of intellectuals during the Pahlavi era, Baraheni narrates common people's and intellectuals' fights and protests against the Pahlavi Regime from the perspective of academicians resisting Savak and the aristocratic class.

Cite this article Jedari, V., Ramzani, A., Aghayari zahed, R. (2024). The Examination of Historical Structure of Reza Baraheni's Stories from the Perspective of the Sociology of Literature. *Social Issues in Persian Literature*, 2 (1), 31-46.

بررسی ساختار تاریخی داستان‌های رضا براهنی از منظر جامعه‌شناسی ادبیات

وحیده جداری^۱، علی رمضانی^۲، رضا آقاییاری زاهد^{۳*}

^۱ دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد اهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اهر، ایران، رایانامه: vahidehjodari58@gmail.com

^۲ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد اهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اهر، ایران، رایانامه: a-ramazani@iau-ahar.ac.ir

^۳ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد اهر، دانشگاه آزاد اسلامی، اهر، ایران، رایانامه: r-agayari@iau-ahar.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله کامل علمی	از طریق تحلیل جامعه‌شناسی اثر ادبی، با تأکید بر یک رابطه دیالکتیکی میان صورت و محتوا، جهان‌بینی نویسنده را می‌توان با تاریخ ربط داد. یکی از نویسندگان برجسته معاصر که داستان‌هایش را با تکیه بر وقایع جامعه نوشته است، رضا براهنی (۱۳۱۴-۱۴۰۱) است که می‌توان آثارش را با رویکرد جامعه‌شناسی ادبیات در ارتباط با تاریخ معاصر بررسی کرد. موضوع چهار داستان وی <i>آواز کشتگان</i> ، <i>بعد از عروسی چه گذشت</i> ، <i>رازهای سرزمین من</i> و <i>چاه به چاه</i> توصیف شرایط سیاسی ایران قبل از انقلاب اسلامی و حوادث دوره انقلاب است که می‌توان با جامعه‌شناسی در ارتباط با تاریخ تحلیل کرد. در این مقاله با مطالعه کتابخانه‌ای به روش توصیفی-تحلیلی، این آثار با هدف بررسی جهان‌نگری نویسنده و ساختار معنادار محتوا در همسویی با ساختارهای اجتماعی سیاسی جامعه بررسی شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد: داستان‌های براهنی را گزارشی تاریخی از حوادث دوره پهلوی می‌توان نامید. کلیت تاریخی داستان‌ها، توصیف جامعه عصر پهلوی تا انقلاب اسلامی است. در ساخت تاریخی حوادث دهه پنجاه با روایت ملموس دیده می‌شود. در محتوا، استبداد رژیم، فساد حاکمیت، ساواک، زندان و مبارزات مردمی موضوع محوری است. براهنی در قالب شخصیت‌های خیالی که فاعل جمعی گروه‌های روشنفکری عصر پهلوی هستند، با توصیف‌هایی که مشابه واقعی در تاریخ معاصر دارند، اعتراض‌ها و مبارزات گروه‌های روشنفکری و مردم را علیه رژیم پهلوی از زاویه دید یک فاعل جمعی روشنفکر تحصیل‌کرده دانشگاهی روایت کرده است که در مقابل قشر ساواک و اشراف متعلق به رژیم ایستادگی می‌کنند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۲۰	
واژه‌های کلیدی: جامعه‌شناسی ادبیات براهنی داستان تاریخ معاصر	

استناد: جداری، وحیده؛ رمضانی، علی؛ آقاییاری زاهد، رضا. (۱۴۰۳). بررسی ساختار تاریخی داستان‌های رضا براهنی از منظر جامعه‌شناسی ادبیات. نشریه: اجتماعیات در ادب فارسی، ۲ (۲)، ۳۱-۴۶.

Doi: 10.30488/SIPL.2024.446232.1047

ناشر: دانشگاه گلستان

© نویسندگان.

مقدمه

جامعه‌شناسی ادبیات، یکی از رویکردهای مهم مطالعات جامعه‌شناسی است. «موضوع این علم، رابطه ادبیات است با جامعه؛ یعنی به صورت تأثیر تحولات تاریخی، جغرافیایی و اجتماعی در ادبیات» (فرشیدورد، ۱۳۷۳: ۴۰). در آغاز، جامعه‌شناسی بر پایه تحلیل محتوایی متن بود و توسط محققانی چون جورج لوکاج مورد توجه قرار گرفته بود اما از قرن هجدهم به بعد، نظریه‌های نوینی بر پایه آن شکل گرفته است. در تعریف کوتاه، جامعه‌شناسی ادبیات، مطالعه علمی محتوای اثر ادبی و ماهیت آن در پیوند با دیگر جنبه‌های زندگی اجتماعی است اما در ادامه توجهات به جامعه‌شناسی، با ظهور اندیشمندان دیگر مثل لوسین گلدمن، جامعه‌شناسی ادبیات با مؤلفه‌های ساختارگرایی آمیخته شد. بدین صورت که هنگام بررسی محتوایی به دلالت‌های عینی که محتوا را شکل داده است، توجه شد که تا قبل از آن به این مسئله در جامعه‌شناسی پرداخته نشده بود. بدین صورت چشم‌انداز تازه‌ای در نقد ادبی ایجاد گشت به این معنا که در همسویی جامعه‌شناسی با تاریخ، میان ساختار تاریخی جامعه با متن اثر ادبی، ارتباط بنیادین وجود دارد و می‌توان در تحلیل آثار به کلیت واقعیت تاریخی - اجتماعی نویسنده نظر داشت. بنابراین «برای بررسی فضای سیاسی و اجتماعی یک دوران، مطالعه آثار فرهنگی آن، چه بسا در مواردی بسیار مفیدتر از رجوع به تاریخ رسمی آن دوران است. نویسنده وقایع اجتماعی را به شکلی درونی‌شده روایت می‌کند و از ورای جهان تخیلی‌ای که روایت می‌کند، می‌توان تصویر حقیقی آن وقایع و اوضاع واقعی اجتماعی آن دوران را بازشناخت» (عسگری، ۱۳۸۷: ۱۱۱). در شعر و داستان‌نویسی ادبیات معاصر، ارتباط ادبیات و اجتماع بسیار عمیق است و همسویی با تاریخ دارد. از منظر تاریخی، ارتباط داستان با مسائل اجتماعی بعد از انقلاب مشروطه به طور جدی مورد توجه قرار گرفت؛ در کلیت، آغاز ادبیات با کارکردهای سیاسی اجتماعی را در ایران، باید همزمان با پدید آمدن افکار مشروطه‌خواهی و انقلاب مشروطه در نظر گرفت (وحید، ۱۳۸۷: ۲۷). در ادامه در دوره پهلوی، با درگیر شدن شاعران و نویسندگان با حوادث جامعه و تنش‌های میان حکومت و مردم، تأثیر جامعه بر ادبیات دو چندان شد و به طور مستقیم در آثار ادبی منعکس گشت. رضا براهنی (۱۳۱۴-۱۴۰۱) از نویسندگان مطرح معاصر است که می‌توان آثارش را با رویکرد جامعه‌شناسی در پیوند با تاریخ معاصر بررسی کرد. وی در دهه چهل با آشنایی با نویسندگان و شاعران در تهران، به پژوهش در حوزه ادبیات فارسی علاقه‌مند شد. ابتدا با گرایش نقد ادبی وارد ادبیات شد اما در کنار آن به شاعری و نویسندگی پرداخت. در حوزه نویسندگی گرایش سیاسی داشت و به دلیل حمایت از مبارزات مردمی در سال ۱۳۵۳ به زندان رفت. داستان‌نویسی را قبل از انقلاب آغاز کرده بود اما کتاب‌های داستانش را بعد از انقلاب چاپ کرد. داستان‌های *آواز کشتگان*، *رازهای سرزمین من*، *روزگار دوزخی آقای ایاز*، *چاه به چاه*، *بعد از عروسی چه گذشت*، *آزاده خانم* و *نویسنده‌اش والیاس* در نیویورک از آثار داستانی وی است. در این مقاله، با هدف بررسی ساخت تاریخی، طبقه اجتماعی، فرم ادبی و اندیشه‌های اساسی نویسنده در ارتباط با تاریخ معاصر، چهار داستان *آواز کشتگان*، *رازهای سرزمین من*، *چاه به چاه* و *بعد از عروسی چه گذشت* - که با محوریت انقلاب اسلامی نوشته شده‌اند - با رویکرد جامعه‌شناسی مورد بررسی قرار گرفته است. سؤال تحقیق این است که داستان‌های براهنی در ارتباط با تاریخ معاصر، بیانگر کدام وقایع و مسائل اجتماعی و فرهنگی عصر پهلوی هستند، براهنی با اینکه در آغاز این داستان‌ها گفته است که شخصیت‌ها و حوادث خیالی است اما در ارتباط با واقعیت تاریخی، شخصیت‌ها و حوادث داستان‌های وی، انعکاسی از دوران عصر پهلوی می‌باشد.

پیشینه تحقیق

درباره بررسی آثار براهنی پژوهش‌هایی به چاپ رسیده است، موارد زیر به موضوع این مقاله مشابه است. آزاد ارمکی و زمانی سبزی (۱۳۹۰) در مقاله «بازنمایی جامعه پیش و پس از انقلاب با تکیه بر دو رمان *رازهای سرزمین من* و *آزاده خانم* و نویسنده‌اش اثر رضا براهنی»، تصویر جامعه ایران را در دو دوره قبل و بعد از انقلاب اسلامی با تکیه بر نظریه

ساختارگرایی گلدمن مورد بحث قرار داده‌اند و نتیجه گرفته‌اند ساز و کار اندیشه اجتماعی در ادبیات براهنی رویکرد فرهنگی - سیاسی است.

صدقی و قادری (۱۳۹۱) در مقاله «کنش طبقاتی و تأثیر آن بر ادبیات داستانی ایران: مطالعه موردی رضا براهنی» کنش طبقاتی موجود در آثار براهنی را بررسی کرده‌اند و آن را متأثر از چپ‌گرایی حماسی او دانسته‌اند و از داستان‌های *رازهای سرزمین من*، *آواز کشتگان* و *چاه به چاه* نمونه آوردند.

فولادی و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله «روزگار دوزخی آقای ایاز از منظر زیبایی‌شناسی انتقادی مکتب فرانکفورت» این داستان را با توجه به نظریات هربرت مارکوزه و تئودور آدورنو بررسی کرده و نتیجه گرفته‌اند براهنی با برشمردن معضلات جامعه، نظم موجود را به پرسش کشیده است. عباسی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله «نقد پسااستعماری رمان *رازهای سرزمین من* اثر رضا براهنی» مؤلفه‌های ادبیات پسااستعماری چون تقایل و سنت، سلطه مردانه بر جامعه، مشکلات اخلاقی و استعمارستیزی را بررسی کرده‌اند.

ایرانمنش (۱۴۰۲) در مقاله «تحلیل آثار داستانی رضا براهنی براساس نظریه جامعه‌شناسی تکوینی لوسین گلدمن» داستان‌های وی را در ارتباط با نظریات گلدمن بررسی کرده و نتیجه گرفته مضامین داستان‌های او همان دغدغه‌های طبقه اجتماعی نویسنده است.

در پژوهش‌های یاد شده، نگاه جامعه‌شناسانه به آثار براهنی وجود دارد اما نگارندگان به ارتباط ساختار تاریخی و جامعه‌شناسی ادبیات توجه نداشته‌اند، صرفاً براساس مؤلفه‌های موضوعی، محتوای اجتماعی را بررسی کرده‌اند اما تحلیل ساختار تاریخی وقایع، فاعل جمعی، شهرها و شخصیت‌های داستان‌ها در این مقاله مورد توجه است. وجه تمایز پژوهش حاضر در این است که ارتباط تاریخ معاصر با تحلیل ساختاری روابط معنادار متن، مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین تحقیقی جامع که در آن چهار داستان براهنی در ارتباط با تاریخ، شخصیت‌های تاریخی و وقایع تاریخی بررسی شود، تاکنون انجام نشده است و این مقاله با تحلیل جامعه‌شناسی آثار وی در ارتباط با ساختار تاریخی جامعه عصر پهلوی، موضوع تازه‌ای است که در ادامه پژوهش‌های قبلی نوشته شده است.

روش‌شناسی تحقیق

در این مقاله با روش تفسیری تاریخی با تلفیقی از جامعه‌شناسی ادبیات، آثار داستانی براهنی تجزیه و تحلیل خواهد شد. بدین صورت با مطالعه آثار، وقایع، مکان‌ها، شخصیت‌هایی که براهنی در داستان‌هایش آورده با واقعیت تاریخی تفسیر می‌شود. گردآوری اطلاعات با مطالعه کتابخانه‌ای و با ابزار «فیش» صورت گرفته است.

براهنی و تعهد به جامعه

براهنی وقتی داستان‌نویسی را در دههٔ چهل آغاز کرد، از همان آغاز با رویکرد سیاسی - اجتماعی، رژیم پهلوی را مورد انتقاد قرار داد. در سال ۱۳۴۷ از اولین مؤسسان کانون نویسندگان ایران بود که به فعالیت سیاسی پرداخت، تقریباً از سال‌های آخر دههٔ چهل، اعتراض به رژیم پهلوی را آشکارا آغاز کرد. در سال ۱۳۵۱ به آمریکا رفت و با عضویت در حزب کارگران سوسیالیست، برای مخالفت با رژیم تلاش کرد. کتاب *ظل‌الله* را که مجموعه اشعار زندان است، در آنجا چاپ کرد. در سال ۱۳۵۲ وقتی به ایران بازگشت، به خاطر حمایت از مخالفان، توسط ساواک زندانی گشت و بعد از حدود یکسال آزاد شد و به آمریکا برگشت. همانجا در سال ۱۳۵۴ بار دیگر *ظل‌الله* را چاپ کرد. این کتاب در سال ۱۳۵۵ به انگلیسی ترجمه شد. وی در انتقادهایش در تلاش بود که ماهیت رژیم پهلوی را به مردم دنیا بشناساند. چندماه قبل از انقلاب، به امام خمینی (ره) نامه‌ای نوشت و از انقلاب اسلامی حمایت کرد.

در مقدمه‌ای که در سال ۱۳۵۴ برای کتاب *ظل‌الله* نوشت با نقد جامعه پهلوی و عذابی که به مردم می‌دهد، آرزوی نابودی رژیم شاهنشاهی را اعلام کرد: «طومار آن دستگاه فرعون‌ی را در نوردد و روانهٔ اسفل‌السافلین مزبلهٔ تاریخ کهن

شاهنشاهی، ایران گرداند تا دفتر دوزخ بسته شود و دفتر رهایی مفتوح گردد» (براهنی، ۱۳۵۸: ۵-۶). (در فهرست منابع نیست؟)

در داستان‌نویسی، اولین بار روزگار دوزخی آقای ایاز را در سال ۱۳۴۹ در قالب داستانی تمثیلی و تاریخی نوشت که وقایع آن در دوره غزنویان می‌گذرد. اما داستان‌های بعدی‌اش با رویکرد تاریخ معاصر است. این آثار به دلیل ضد رژیم بودن، پس از انقلاب اسلامی از دهه شصت به بعد چاپ شدند. در این آثار وی نویسنده‌ای متعهد به جامعه است که آثارش تصویر روشنی از تاریخ مبارزات مردمی در انقلاب اسلامی را نشان می‌دهد در واقع این مسئله که ادبیات و جامعه در یکدیگر تأثیر متقابل دارند (زرین کوب، ۱۳۸۸: ۷۳) در آثار وی مشخص است، او رسالت نویسنده‌ی خود را در این می‌داند که نویسنده باید زبان گویای جامعه خویش باشد و مخاطب را با واقعیت‌ها آگاه سازد در واقع «او به نوعی ادبیات متعهد پایبند است اما نه به معنای تعهد به حزب یا دولت خاصی در جهت رسیدن به اهداف آن بلکه تعهد او گونه‌ای انسانی است. او اعتقاد دارد وظیفه روشنفکران آگاهی رساندن به مردم و راضی نشدن از وضع موجود است» (فولادی و همکاران، ۱۳۹۸: ۸۶)

خود وی در کتاب قصه‌نویسی گفته است: «روشنفکر اجتماعی در مقابل مسائل اجتماعی از طریق جانبداری از حق و حقیقت، خود را متعهد و مسئول می‌کند این تعهد به معنای داشتن یک جهان‌بینی بزرگ و عمیق اجتماعی و مبارزه در صفوف برجسته‌ترین روشنفکران، برای اعاده حیثیت بشری و مبارزه برای حصول کامل ارزش‌های انسانی برای جامعه و نیز تمام جوامع سوخته در آتش فقر و گرسنگی و قحطی و استعمار و استبداد و خرافات و جهل و بی‌فرهنگی و مبارزه با بازار مکاره گزیده‌های رنگارنگ اجتماعی است. روشنفکر اجتماعی دنیای سوم، بدون آنکه ترسی به خود راه بدهد در هر حرکتی که مردم را به سوی نیک فرجامی سوق می‌دهد، باید شرکت کند. از این نقطه نظر تنها مبارزه در قالب قصه کافی نیست لازم است این حس مبارزه از حدود قصه تجاوز کند و به صورت یک نوع جهان‌بینی به روال و شیوه زندگی خود انسان، انضباط اجتماعی بدهد به طوری که این انضباط اجتماعی سرمشق کسانی قرار بگیرد که تازه دارند دست به قلم می‌برند» (براهنی، ۱۳۶۸: ۴۹۶). در کتاب تاریخ مذكر گفته است: «من مسئول و متعهد در جهان کسی را می‌دانم که قلمش و قدمش در راه مبارزه با شرایط بیمارکننده راه برود» (براهنی، ۱۳۹۳: ۲۱۹).

چهار داستان وی که در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته است. تأثیر مستقیم وقایع اجتماعی را نشان دهد. وقایع تاریخی‌ای که در آن‌ها روایت می‌شود منطبق با واقعیت تاریخی عصر پهلوی است و دلیل انتخاب و بررسی داستان‌ها نیز همین مورد است. براهنی در قالب شخصیت خیالی و نمادین، واقعیت جامعه و حوادث عینی ایران دهه چهل تا پیروزی انقلاب اسلامی را روایت کرده است.

بحث و بررسی

ساخت تاریخی داستان‌ها: در بررسی جامعه‌شناسی داستان، به ساختار تاریخی، بسیار توجه شده است. این مسئله که «واقعیت زیر ساخت هر تخیلی است» (ساجکوف، ۱۳۶۲: ۸) در جامعه‌شناسی داستان، اهمیت دارد به ویژه اینکه نویسنده صراحتاً در داستانی واقع‌گرا به حوادث عینی جامعه توجه نماید، در این صورت «رمان‌نویس باید خود را تاریخ‌نگار و روایتش را تاریخ بداند. زیرا در مقام راوی رویدادهای تخیلی راه به جایی نخواهد برد و برای اینکه پشتوانه‌ای منطقی را در کارش وارد سازد باید به نقل رویدادهایی بپردازد که واقعی شمرده شوند» (مارتین، ۱۳۸۳: ۳۸). به عبارتی «برای درک تئوری رمان و بیرون کشیدن معنایی از آن، باید آن را در وابستگی با زمینه تاریخی و شرایط مادی و ایدئولوژی زمان نگارشش ارزیابی کنیم» (مصباحی‌پور ایرانیان، ۱۳۵۸: ۱۷). براهنی خود نیز به عنوان پژوهشگر این حوزه، درباره اهمیت ساختار تاریخی در روایت داستانی چنین گفته است: «ادبیات به طور کلی با گزارش تاریخی سروکار ندارد بلکه با متحول کردن آن گزارش به نفع خود ادبیات سرو کار دارد. در نتیجه در هر مضمونی که

ما می‌خواهیم از تاریخ به ادبیات منتقل کنیم باید مکانیزم ارتباطی را که ادبیات با تاریخ پیدا می‌کند در نظر بگیریم» (براهنی، ۱۳۷۵: ۲۳).

در ساختار تاریخی، تاریخ وقایع که در روایت داستان‌های او آمده است همسو با زمان زندگی طبقه اجتماعی‌ای است که براهنی تحت تأثیر آن‌ها، محتوا را نوشته است، روایت اصلی تمامی داستان‌ها، حوادث دهه پنجاه است که مردم و گروه‌های مختلف، آشکارا و پنهان در هر صنفی با رژیم پهلوی می‌جنگند. از نظر تاریخی نیز این یک واقعیت است که در آن دوران، کشور در بحبوحه تغییر رژیم بود و عاقبت در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ انقلاب اسلامی پیروز شد و حکومت خاندان پهلوی در ایران پایان یافت. ترتیب وقایع تاریخی در داستان‌ها چنین است:

رازهای سرزمین من: این رمان، طولانی‌ترین اثر براهنی در ۱۲۷۰ صفحه دو جلدی است و از نظر تاریخی، روایت سال ۱۳۳۲ تا یکسال بعد از انقلاب را در بر می‌گیرد اما در اثنای توصیف‌ها، با بازگشت به گذشته، تمام حوادث سیاسی مهم تاریخ معاصر را از جمله: شکست فرقه دموکرات تبریز، کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، آمدن مستشاران نظامی آمریکا به ایران را توصیف کرده است. روایت براهنی از تاریخ منظم نیست، از نظر فرم داستان، ترتیب و توالی زمانی را به هم زده است. در اثنای فعالیت شخصیت‌ها به آن پرداخته است. محتوای اصلی داستان روایت سال‌های دهه پنجاه تا پیروزی انقلاب اسلامی است. جامعه کلی داستان، شهرهای تبریز، اردبیل، تهران، شیراز و کشور ویتنام و کشورهای اروپایی و لندن است. روایت داستان شامل چهار بخش است و این چهار بخش از هشت کتاب تشکیل شده است و روایان مختلف دارد که می‌توان هر کدام را شخصیت اصلی آن روایت نامید. بخش‌های کتاب با عنوان‌های «کینه ازل، سروان آمریکایی و سرهنگ ایرانی، قول همسایه تیمسار شادان، قول یک مترجم سابق: نامه اول، ۵ گزارش اطلاعاتی، قول یک مترجم سابق، نامه دوم، قول بیلتمور، قول سرهنگ جزایری، قول حسین میرزا، قول سودابه، قول ماهی، قول هوشنگ، نامه تهمینه و قول نهایی» تنظیم شده است. شخصیت‌های داستان متعدد و روایت با زاویه دیدهای متعدد نوشته شده است اما همه آن‌ها برای شخصیتی به نام «بابک اصلان‌پور»، گفته شده است که فقط در ابتدا و انتهای داستان نامش می‌آید و در سراسر داستان مخفی است. شخصیت مهمی که روایت انقلاب با عملکرد او در داستان دیده می‌شود «حسین تنظیفی» است که دوران کودکی تا مرگ او روایت شده است. وی مترجم آمریکایی‌ها است که به خاطر حضور در صحنه قتل یک آمریکایی به هجده سال زندان محکوم می‌شود و همزمان با مبارزات مردمی آزاد می‌گردد و به مبارزه علیه رژیم می‌پردازد و سرانجام به دست یک ساواکی کشته می‌شود.

آواز کشتگان: این داستان در ۴۱۰ صفحه نوشته شده است. براهنی آن را در سال ۱۳۵۳ تا ۱۳۵۴ نوشت اما امکان چاپ آن را نداشت تا اینکه بعد از انقلاب اسلامی در سال ۱۳۶۱ تغییراتی در آن انجام داد و در سال ۱۳۶۲ چاپ شد. خودش در انتهای کتاب گفته است: «دستنویس اول آواز کشتگان به زمستان ۵۳ و بهار ۵۴ تعلق دارد. رمان چند ماهی رها شد. در زمستان ۵۴ دستنویس دوم آن آماده شد. پاکنویس پیش از چاپ آن متعلق به یک تاریخ‌خیر است. مرداد تا دی ۶۱. تغییراتی که ضمن پاکنویس داده شد. نه در روند اصلی بلکه در تألیف بعضی حوادث فرعی و جزئی بوده است» (براهنی، ۱۳۶۲ الف: ۴۱۱). شخصیت اصلی داستان «محمود شریفی» اهل تبریز و استاد دانشگاه تهران است. او با آرمان آزادی‌خواهی علیه رژیم پهلوی فعالیت می‌کند و سرانجام توسط رژیم تیرباران می‌شود. محتوای داستان، روایت سال‌های انتهای رژیم پهلوی است. اوضاع دانشگاه‌ها را در جنبش دانشجویی علیه رژیم نشان می‌دهد، همچنین در مقابل توصیف فعالیت استادان و دانشجویان دانشگاه‌ها، خفقان و استبداد رژیم را در کشتار مردم نشان می‌دهد، کل داستان فضایی است اندوهبار، توأم با ترس و اضطراب. خواننده به راحتی می‌تواند محیط آمیخته به ستم و بی‌حرمتی که نویسنده سعی در توصیف آن را دارد، در توصیف وقایع درک کند.

چاه به چاه: این کتاب در ۱۱۴ صفحه اولین بار در سال ۱۳۶۲ چاپ شد. روایت سال‌های دهه پنجاه تا پیروزی انقلاب است. از نظر تاریخی، حضور گسترده مردم ایران را در تمام کشور در مقابله با رژیم نشان می‌دهد، شخصیت اصلی

داستان «حمید» اهل شیرکوه است که به جرم فروختن تپانچه به یک چریک دستگیر می‌شود و در زندان تحت تأثیر زندانی دیگری به نام «دکتر» قرار می‌گیرد و راه مبارزه را انتخاب می‌کند.

بعد از عروسی چه گذشت: این داستان در ۱۰۵ صفحه نوشته شده است و اولین بار براهنی آن را در سال ۱۳۶۱ چاپ کرد. روایت تاریخی آن در سال‌های دهه پنجاه می‌گذرد. داستان معلمی به نام «رحمت» است که تازه ازدواج کرده و معلم مدرسه است. او یک روز با مشاهده وضعیت نابسامان کشور، به شاه توهین می‌کند و با گزارش همکارش، توسط ساواک دستگیر می‌شود و زندگی‌اش به خطر می‌افتد، نگران سرنوشت همسرش بعد از زندانی شدن است. سرانجام رحمت راه مبارزه را انتخاب می‌کند و زنش را طلاق می‌دهد. خلاصه ساختار تاریخی رمان‌های مذکور در جدول زیر آمده است

عنوان داستان‌ها	ساختار تاریخی
آواز کشتگان	روایت سال‌های دهه پنجاه تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی توجه به مبارزات دانشجویی دانشگاه تهران
رازهای سرزمین من	وقایع ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷ بعد از پیروزی انقلاب توجه به مبارزات عمومی مردم تهران در ماه‌های آخر رژیم پهلوی
چاه به چاه	روایت سال‌های دهه پنجاه تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی توجه به مبارزات شهرستان‌ها و روستاها
بعد از عروسی چه گذشت	روایت سال‌های دهه پنجاه تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی توجه به مبارزات معلمان

مکان اصلی توصیف وقایع در داستان‌ها: براهنی در انتخاب جامعه معاصر، به موضوع کلی مبارزات مردمی علیه رژیم پهلوی پرداخته است و وقایع آن روز ایران را نشان داده است. جامعه اصلی و کلی داستان‌ها نیز شهر «تهران» است و شهرهای دیگر در حاشیه قرار می‌گیرد. چنانکه از نظر تاریخی در آن دوره، تظاهرات و قیام‌های مردمی در کل کشور وجود داشت و مردم هر استان علیه رژیم پهلوی مبارزه می‌کردند اما محوریت و اجتماع اصلی انقلابیون، شهر تهران بود. حتی براهنی در آثارش به بومی‌گرایی علاقه نشان داده است که تأثیر تاریخ را نشان می‌دهد. صحنه‌های اصلی و مکان‌های مهم در داستان‌ها، تبریز و تهران می‌باشند. در دو داستان *آواز کشتگان* و *رازهای سرزمین من* شخصیت اصلی اهل تبریز است که بعد به تهران می‌آید. تبریز محل تولد براهنی و جایی است که کودکی و نوجوانی‌اش را در آنجا گذرانده و تعلق خاصی به آن دارد، تهران نیز مرکز اعتراض قهرمان‌ها و زندانی شدن آن‌هاست که خود براهنی نیز در تهران ساکن بود و بعد از آن هرگز به تبریز برای زندگی بازنگشت.

در چند جمله در طیف طبقاتی:

۱- ابتدا شخصیت‌ها از شهرستان به تهران می‌آیند.

۲- گرفتار ساواک می‌شوند.

۳- زندانی و یا کشته می‌شوند.

به‌طور کلی براهنی شخصیت‌های داستانی‌اش را از شهرهای مختلف قزوین، تبریز، شیرکوه شمال انتخاب کرده است اما همه آن‌ها را به شهر «تهران» آورده است. در داستان *آواز کشتگان* مستقیماً بر اعتراضات دانشجویی و مبارزات روشنفکران دانشگاهی تهران تأکید کرده است و وقایع را از دید این گروه‌ها روایت می‌کند. شخصیت اصلی داستان اهل تبریز است و در تهران زندگی می‌کند. در داستان *رازهای سرزمین من*، وقایع در شهر تهران و تبریز می‌گذرد. در تاریخ انقلاب اسلامی، مبارزات خیابانی مردم توصیف شده است.

در داستان چاه به چاه، وقایع در روستایی در شهر شیرکوه شمال و تهران می‌گذرد. شخصیت حمید در این داستان اهل شیرکوه شمال است که در تهران در زندان ساواک با شخصیت مبارزی آشنا می‌شود و تحت تأثیر او به مبارزه علیه رژیم روی می‌آورد.

در داستان بعد از عروسی چه گذشت وقایع در شهر تهران اتفاق می‌افتد. شخصیت اصلی یعنی رحمت، اهل قزوین است ولی در تهران زندگی می‌کند. او در مدرسه به شاه انتقاد می‌کند و توسط ساواک دستگیر می‌شود. در این داستان‌ها با اینک «تهران» جامعه اصلی است، اما با آوردن شهرهای تبریز، شیرکوه شمال، قزوین گویی براهنی کلیت جامعه ایران را در نظر دارد. شخصیت‌ها گرچه اهل شهرستان هستند اما با تهران که در آن زمان، نقطه اصلی اعتراضات مردمی به عنوان پایتخت کشور بود، ارتباط دارند. در داستان آواز کشتگان و بعد از عروسی چه گذشت، شخصیت محمود شریفی و رحمت در تهران ساکن هستند. در داستان رازهای سرزمین من شخصیت حسین تنظیفی از تبریز به تهران رفت و آمد دارد و سرانجام شخصیت اصلی در مبارزات خیابانی مردم در تهران شرکت می‌کند. در داستان چاه به چاه نیز شخصیت اصلی در زندان ساواک در تهران به مبارزه روی می‌آورد. جدول زیر جامعه کلی داستان‌ها را نشان می‌دهد.

عنوان داستان‌ها	مکان‌ها
آواز کشتگان	تبریز و تهران
رازهای سرزمین من	تهران و تبریز
چاه به چاه	تهران و شیرکوه شمال
بعد از عروسی چه گذشت	تهران

فاعل جمعی در داستان‌ها: در بحث‌های جامعه‌شناسی، تأثیر جامعه بر نویسنده در انتخاب شخصیت‌ها مهم است. فاعل جمعی در تحلیل‌های ساخت‌گرایی از سوی لوسین گلدمن (*Lucien Goldmann*) مطرح شده است، او معتقد بود، نویسنده تنها آفریننده داستان نیست بلکه با یک ذهنیت جمعی اثر را نوشته است، به عبارتی در نظر وی «اثر ادبی مهم نه انحصاراً بلکه ضرورتاً، جهانی منسجم و ساخته است و این ساختار نه یک آفرینش فردی بلکه آفرینش جمعی کارپردازی ابر فردی و ممتاز است» (گلدمن، ۱۳۸۲: ۹۰). در فاعل جمعی، طبقه اجتماعی که نویسنده به آن متعلق است و شخصیت‌های داستانش را از آن‌ها انتخاب کرده است، مورد بررسی قرار می‌گیرد. براهنی پژوهشگر و استاد دانشگاه بود و جزو طبقه روشنفکران جامعه قرار می‌گرفت. از نظر تاریخی، در مخالفت علیه رژیم همه اصناف مشارکت داشتند و طبقه روشنفکران تحصیل‌کرده دانشگاهی یک بخش اصلی بودند. در آن دوره نیز، در مخالفت رژیم، فضای فکری روشنفکری در ایران از سال ۱۳۴۲ به بعد به سوی تغییر در حاکمیت کشور پیش رفت (ماهیدشتی و همکاران، ۱۴۰۲: ۶۰). براهنی نیز خود جزو همین گروه است و همین تعلق در داستان‌های او دیده می‌شود. به عبارتی، خود براهنی یک مبارز ضد پهلوی است و شخصیت‌های قهرمانانش نیز قشر آموزشی و دانشگاهی می‌باشند و او نماینده اعتراضات و مبارزات این قشر در مقابله با رژیم پهلوی است. البته وی برای اینکه در زمینه تاریخی، اقتباس از واقعیت نکرده باشد، در آغاز همه داستان‌هایش نوشته است: «کلیه شخصیت‌های این داستان خیالی هستند و هرگونه شباهت اجتماعی بین آن‌ها با آدم‌های واقعی به کلی تصادفی است». اما شخصیت‌های خیالی در واقعیت اجتماعی یافت می‌شوند که یکی از آن‌ها، براهنی است که به دلیل حمایت از معترضین به زندان افتاد و شکنجه شد. این طیف کاملاً مشابه گروه‌های مبارز در دوران پهلوی هستند. در صفحات پایانی داستان رازهای سرزمین توضیحاتی در مورد شخصیت‌های داستان گفته است که در ارتباط با تاریخ نشان می‌دهد، وقایع و اشخاص نمونه‌های مشابه در تاریخ دارند. «مأخذ و مراجع اصلی این رمان، زندگی متنوع، دردمند، امیدوار و نومید مردم ما و فرهنگ پر سیلان آن‌ها و رؤیاهای و آرزوهای آن‌ها بوده است. هیچ نویسنده‌ای از توجه به عمق زندگی مردم محیط خویش، از توجه به جهان معاصر و

فرهنگ گذشته و امروز مردم خویش بی‌نیاز نیست. تکنیک یک رمان معاصر باید با وضع تکنیک به طور عام و پیشرفت علوم و فنون و فلسفه و برداشت‌های امروزی از زندگی بشر معاصر باشد ولی اگر زندگی محیط نادیده گرفته شود، تکنیک حتی اگر معاصر هم باشد، فاقد ارزش است. تکنیک باید از بطون ساخت‌های زندگی سرچشمه گرفته باشد. از این رو گرچه کار نوشتن این رمان پشت میز من به دست من و در تنهایی من صورت گرفت ولی نویسندگان اصلی این رمان، همان‌هایی هستند که الگوی زندگیشان، کابوس‌ها، آرزوها، رؤیاهای، امیدها و سرگذشت‌هایشان، الهام بخش هسته اصلی کتاب بوده است. هیچ کتابی تنها توسط نویسنده‌اش خلق نمی‌شود چرا که همه وقایع کتاب به تنهایی برای یک نفر اتفاق نمی‌افتد» (براهنی، ۱۳۶۶: ۱۲۷۴).

در *آواز کشتگان* شخصیت اصلی و قهرمان داستان، «محمود شریفی» اهل تبریز است. او در خانواده‌ای متوسط بزرگ شده و با تلاش و زحمت به جایگاه استاد دانشگاهی رسیده است، اکنون در دانشگاه تهران استاد گروه زبان انگلیسی است. خود براهنی نیز دکتری ادبیات انگلیسی خوانده بود و انتخاب شخصیت نویسنده و استاد گروه انگلیسی مسلماً تأثیرپذیری نویسنده از محیط فعالیت او می‌باشد. در *رازهای سرزمین من*، بابک اصلان‌پور و حسین تنظیمی را باید دو شخصیت اصلی بنامیم، بابک اصلان‌پور حضور پررنگی ندارد و قهرمان داستان محسوب نمی‌شود، اما از آغاز تا پایان کتاب، حضور دارد و تکیه روایی داستان، با محوریت عملکرد او ادامه یافته است. او اهل تبریز است و شغل مترجمی دارد، در آغاز داستان، مترجم گروه‌بان آمریکایی است، حسین تنظیمی نیز همانند او اهل تبریز و مترجم سروان آمریکایی است. در *بعد از عروسی* چه گذشت شخصیت اصلی رحمت، معلم مدرسه است، او نیز جزو خانواده‌های متوسط است که به تازگی معلم شده است.

در *چاه به چاه*، حمید یک روستایی است که در سپاه دانش فعالیت می‌کند. سپاه دانش جزو آموزگاران هستند که از سوی ارتش برای آموزش به مناطق محروم اعزام می‌شوند. در زندان با دکتر آشنا می‌شود و هم‌سلول او می‌گردد. دکتر شخصیت فرهیخته‌ای دارد از نظر طبقه اجتماعی، استاد دانشگاه است و جزو روشنفکران قرار می‌گیرد. همه گروه‌های روشنفکری در داستان‌ها اعتقاد به مبارزه دارند و مبارزه آن‌ها با قلم است و مسلحانه نیست، چنانکه خود براهنی با این روش به مخالفت پرداخت. در داستان *چاه به چاه* از زبان شخصیت دکتر داستان گفته است: «ارزش قلم از تفنگ بیشتر است: انقلاب مشروطیت این را نشان داده. کاغذ اگر زبان داشته باشد از هر چریکی چریک‌تر است. قلم بهترین چریک‌هاست. بیخود نیست که دولت زبان نویسنده‌های مملکت را برید» (براهنی، ۱۳۶۲ ب: ۶۵). حمید در این داستان تحت تأثیر دوست زندانی خود - که با عنوان «دکتر» در داستان آمده است - قرار می‌گیرد و روحیه مبارزه پیدا می‌کند. در اتحاد مردم با هم به او می‌گویند همه مثل جنگل هستیم شاید بشود با تبر درختی را انداخت اما یک جنگل را نمی‌توانند نابود کنند: «مردم مثل یک جنگل هستند، یک درخت را می‌توان با تبر زد و انداخت. می‌توان صد یا هزار درخت را با تبر زد و انداخت ولی هیچ کس نمی‌تواند جنگل را بزند و بیندازد هیچکس این قدرت را ندارد. پس باید قدرتی مثل قدرت یک جنگل داشت. برای زنده ماندن نمی‌توان فقط به زندگی تکیه کرد. باید به زندگی دیگران هم تکیه کرد. باید جزئی از جنگل بود، به دلیل اینکه جنگل تقریباً همیشه دست‌نخورده باقی می‌ماند» (همان: ۲۳).

در *آواز کشتگان*، محمود مخفیانه به جمع‌آوری مدارکی علیه حکومت و ساواک می‌پردازد و می‌خواهد مدارک را برای افشا به مجامع بین‌المللی بفرستد. همسرش نیز با او هم‌عقیده است و تشویقش می‌کند (براهنی، ۱۳۶۲ الف: ۱۹۲-۱۹۳). شخصیت‌های مبارز دیگر در این داستان‌ها که به جمع‌آوری مستندات می‌پردازند. یکی از آنها شخصیتی به نام «اسماعیلی» است که خود را به جنون زده است. او محمود و همسرش را به خانه خود می‌برد و مدارکی که در طی سال‌ها جمع کرده بود به آن‌ها می‌دهد و تعریف می‌کند که چگونه مدارک را جمع کرده است: «اسماعیلی رفت کتتش را کند انداخت روی گلمیخ، از محمود خواست که کمکش کند تا میز بزرگتر را بکشند، بگذارند پشت در ورودی آپارتمان. بعد درهای اتاق‌ها را بست، چراغ پر نوری را روشن کرد، رفت گنجه بزرگی را باز کرد و از توی آن متکای گنده‌ای بیرون آورد، آمد نشست. نخ سر متکا را باز کرد. دست کرد توی متکا. مقدار زیادی پاکت، بیست سی تا نوار و

مقادیر زیادی عکس از توی متکا کشید بیرون. متکا را انداخت پشت سرش. محمود و سهیلا بهت‌زده به محتویات متکا که روی میز خالی شده بود، نگاه می‌کردند. اسماعیلی نفس نفس می‌زد، گاهی سینه‌اش را پر از هوا می‌کرد و بعد هوا را بیرون می‌داد» (همان: ۲۹۷).

سپس به محمود می‌گوید:

«اینها نتیجه تحقیقات چند ساله من است. پس از آنکه سگته کردم، دیگر از خانه بیرون نیامدم. پدرم از سمنان آمد که ازم مواظبت بکند و شما می‌خواستید چهل و هشت ساعت پشت آن پنجره بنشینید. من یکی دو سال سالی نشستم با این دوربین و یک دوربین عکاسی با عدسی خیلی قوی. با یک ضبط صوت که گذاشته بودم زیر گوشی اف اف و دو تا سیم که وصل کرده بودم به اف اف. آن پایین دم در هم دستکاریهایی کرده بودم و گیر ندادم، گیرنده‌ام آنقدر حساس بود که حتی جیک جیک پرنده‌ها را هم به ضبط صوت تحویل می‌داد. یک مقدار کاغذ هم گذاشته بودم دم دستم. به محض اینکه می‌دیدم دو تا سرباز دو سه نفر آدم مشکوک زیر پنجره ایستاده‌اند و دارند حرف می‌زنند. دگمه را می‌زدم و همه چیز را ضبط می‌کردم. از شان عکس هم گرفتم و عکسها را خودم توی خانه چاپ کردم» (همان: ۲۹۸)

اسماعیلی وقتی تمام مدارک را به محمود می‌دهد، به او می‌گوید: «باید هرچه زودتر دست به کار شوی، اول خلاصه‌ای درست کن بفرست جایی چاپ بشود و بعد عکس‌ها و آمار را بفرست به خارج که پیش آدم قابل اعتمادی بماند تا روزی همه را یک‌جا به دست اهلش برسانی» (همان: ۳۱۱).

ارتباط وقایع جامعه با جهان‌بینی نویسنده: در تحلیل اثر ادبی، همسو با مطالعات جامعه‌شناسی، این موضوع که نویسنده وقایع جامعه را به چه روشی بیان کرده است، مهم است. می‌تواند به صورت مستقیم یا با ابزارهای ادبی (غیر مستقیم) جهان‌نگری‌اش را بیان کند که با تحلیل آن می‌توان به هدف، اندیشه و محتوای اثر دست یافت، محتوای داستان‌های براهنی توصیف عینی وقایع زمان نویسنده است، چنانکه می‌توان تاریخ را با داستان‌های او پیوند زد. «براهنی در رمان‌های خود جامعه را آن‌طور که مشاهده نموده روایت کرده است» (ارمکی، زمانی سبزی، ۱۳۹۰: ۱۸۰)

در واقع او یک رئالیست است که سعی کرده جزئیات اتفاقات جامعه را از زبان شخصیت‌ها بیان کند. براهنی به زیبایی از عهده همسویی تاریخ و فضای داستان‌ها، برآمده است و واقف به این رسالت نویسنده است، چنانکه خودش گفته است: «قصه واقعیت‌گرا همیشه می‌خواهد قالب قصه را پشت سر بگذارد و به سوی نوعی زندگی و یا تفکر و شیوه برداشت از زندگی رجعت کند. یعنی قصه واقعیت‌گرا به سوی واقعیت زندگی در حرکت است و همیشه می‌خواهد شکل ادبی خود را پشت سر بگذارد و بدل به گزارشی عینی از واقعیت شود» (براهنی، ۱۳۷۸: ۶۳۳).

جهان‌بینی براهنی در ارتباط با وقایع تاریخ در موارد زیر است.

استبداد در جامعه با حضور ساواک: بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، سازمان اطلاعات و امنیت کشور با نام مخفف «ساواک» در سال ۱۳۳۵ تشکیل شد و تا انقلاب اسلامی فعالیت داشت. تشکیل ساواک به پیشنهاد آمریکایی‌ها صورت گرفت «آمریکایی‌ها برای تحکیم پایه‌های لرزان حکومت پهلوی و ادامه سلطه خود در ایران به مطالعات کارشناسی دست یازیدند و برای آینده رژیم تصمیمات لازم را اتخاذ و به آن عمل کردند. از جمله اقدامات آمریکا کمک‌های مالی به شاه و تشکیل سازمان اطلاعات و امنیت کشور (ساواک) بود» (اورجی نیک‌آبادی، ۱۳۸۸: ۶-۷). استبداد حاکمیت با حضور ساواک در صحنه امنیت و سیاست کشور، تثبیت شد. این سازمان با استفاده از کمک‌ها و آموزش‌های آمریکا و اسرائیل به تدریج یکی از بزرگترین و معروف‌ترین سازمان‌های اطلاعاتی و امنیتی در سطح جهان شد و در طول بیست و دو سال موجودیت خود، بیشترین نقش را در جریان‌های سیاسی و امنیتی کشور داشت. به طوری که مورد توجه شدید شاه و سازمان اطلاعات مرکزی آمریکا (سیا) قرار گرفت و از کلیه امکانات و اختیارات لازم برخوردار شد (رفیع‌زاده، ۱۳۷۶: ۲۷). در چهار داستان براهنی، شخصیت‌ها در مقابله ساواک می‌ایستند، مقاومت می‌کنند، شکنجه می‌شوند، سرانجام آن‌ها نیز زندان یا اعدام است.

در داستان *آواز کشتگان*، محمود شریفی، به خاطر نوشتن کتابی اعتراض‌آمیز نیمه شب توسط ساواک دستگیر می‌شود و زندانی می‌گردد. بعد از آزادی نیز در صدد افشای بیرحمی‌های ساواک است که بار دیگر دستگیر می‌شود. سرانجام توسط ساواک تیرباران می‌گردد.

در داستان *بعد از عروسی چه گذشت رحمت*، به خاطر توهین به شاه گرفتار ساواک می‌شود. در داستان *چاه به چاه حمید* به خاطر فروختن تپانچه به یک چریک، توسط ساواک دستگیر می‌شود. در داستان *رازهای سرزمین من* حضور ساواک پررنگ است و پراهنی زندگی شخصی آن‌ها را نیز روایت کرده است. حسین تنظیفی هجده سال در زندان انفرادی ساواک می‌ماند. در این رمان عاقبت ساواکی‌ها به دست انقلابیون می‌افتند. در داستان‌ها حضور ساواک در محتوای زیر آمده است

توصیف فساد ساواک و اشراف: در رمان *رازهای سرزمین من* فساد جزوی از زندگی «تیمسار شادان» (ساواکی) و همسرش «سودابه» و دوستشان «ماهی» است. سودابه به پیشنهاد تیمسار شادان با یک آمریکایی رابطه جنسی دارد تا فرزند آمریکایی به دنیا بیاورد (پراهنی، ۱۳۶۶: ۲۵۰). خود تیمسار به این دلیل که دلش می‌خواست با خواهرزنش رابطه داشته باشد و او قبول نکرده است، همسر او را کشته است (همان: ۲۵۴). شخصیت «ماهی» نیز با فریب آن‌ها، از سرهنگ جزایری جدا می‌شود و با فرماندار اردبیل به تهران فرار می‌کند و به فساد جنسی روی می‌آورد تا جایی که برای فساد به دربار هم می‌رود. او به همراه سودابه در خانه‌هاشان مدام مراسم خوشگذرانی دارند.

وقتی سودابه دستگیر می‌شود، بازجو به او می‌گوید گزارش فسادشان به آن‌ها رسیده است: «کلفت شما و همسایه‌ها به ما گفته‌اند که ماهی حداقل هفته‌ای دو بار به خانه شما می‌آمد. به ما گفته‌اند شما و ماهی دچار انحرافات از نوع دیگر هم بودید. شما منزلتان را به عشرتکده تبدیل می‌کردید. در این عشرتکده شما و ماهی و زن‌ها و مردهای مختلف دسته جمعی باهم بودید. شما از خدا شرم نمی‌کردید؟ به ما گفته‌اند شما و ماهی عاشق هم بودید دلیل فرار شما با ماهی دقیقاً همین بود و به علت نزدیکی ماهی و رفیقش با شاه شما می‌خواستید با هواپیمای شاه بروید» (همان: ۱۰۷۴). سرانجام سودابه اعدام می‌شود و ماهی از ایران فرار می‌کند.

همچنین کارمندان ساواک نیز اهل فساد هستند و پراهنی در توصیف‌های متعدد از وقایع به این مورد پرداخته است. در همین رمان، در مورد فساد ساواکی‌ها گفته است: «گاهی مأمورهای ساواک با یک جیب می‌رفتند شهر، در بازگشت، گاهی اتفاق می‌افتاد که یکی دو نفر زن را هم همراه خود بیاورند. جیب را می‌راندند تا ته باغ و بعد قالیچه را بر می‌داشتند، می‌بردند. می‌انداختند پشت جایی که جیب را پارک کرده بودند و مشغول عیش و نوش می‌شدند» (همان: ۱۹۶). در داستان *چاه به چاه* وقتی که مأموران حمید را به رشت می‌برند تا تحویل زندان آنجا بدهند، در راه از او آدرس فاحشه‌خانه می‌پرسند: «حمیدخان را تحویل زندان می‌دهیم. شامش را در زندان می‌خورد. بعد می‌رویم شکمی از عزا درمی‌آوریم و بعد رو کرد به من. حمیدخان جای عیش رشت کجاست؟ نمی‌دانم جناب سروان فقط شنیدم که فاحشه‌خانه‌های رشت را بسته‌اند» (پراهنی، ۱۳۶۲: ۵۳).

علاوه بر ساواکی‌ها، آمریکایی‌ها که با ساواک ارتباط داشتند، فساد می‌کردند. در این داستان، پراهنی فساد آن‌ها را توصیف کرده است که به دنبال دختران تبریز بودند. در این داستان، گروه‌های آمریکایی با نام «دیویس» در ابتدای ورود به ایران، به دنبال فساد است. او در اولین ورود به تبریز به دنبال فاحشه‌ها می‌گردد و هر زمان نیز فرصتی برای فساد می‌آید به سرکار نمی‌رود و خودش را به مریضی می‌زند: «وقتی زنی به تورش می‌خورد، تمارض می‌کرد و سرکارش حاضر نمی‌شد» (همان: ۱۸).

شکنجه مبارزان توسط ساواک: پراهنی در چهار داستان، زندان‌های ساواک، محیط‌های شکنجه و رفتار نامناسب ساواکی‌ها را توصیف کرده است. مبارزان در زندان، جیره شکنجه داشتند و اغلب به روش‌های مختلف شکنجه می‌شدند. طبق مستندات تاریخی نیز انواع مختلف شکنجه در زندان‌های ساواک رایج بود به ویژه برای گروه‌های معتقد به مبارزه مسلحانه، شدیدترین و سیستماتیک‌ترین شکنجه‌ها را اعمال می‌کردند (خزایی، ۱۳۹۸: ۷۵).

برای نمونه در *رمان آواز کشتگان* محمود شریفی توسط ساواک شکنجه می‌شود و عاقبت تیرباران می‌گردد: «رئیس روز دوم شکنجه سیگارش را گذاشته بود پشت دست محمود، همانجا ده دقیقه نگه داشته بود. محمود اول سعی کرده بود بلند شود، ولی مشت آهنین رئیس او را سرچایش می‌خکوب کرده بود. رئیس دوباره سیگار را گذاشته بود روی محل سوختگی و مثل پزشکی که بخواهد قلبی را معاینه کند به ساعتش نگاه کرده بود. محمود احساس سوزش را در اعماق قلبش و مغزش احساس کرده بود و فکر کرده بود به زودی پاهایش از تنش جدا خواهد شد» (براهنی، ۱۳۶۲، الف: ۴). حتی مأمورین ساواک به دهان او ادرار می‌کنند (همان: ۲۳۰).

ناخن کشیدن، آب داغ ریختن (براهنی، ۱۳۶۶: ۲۰۰) در داستان *رازهای سرزمین من* آمده است. حسین تنظیفی بعد از آزادی از زندان در مورد شکنجه می‌گوید و سلول انفرادی را بالاترین شکنجه‌ای معرفی می‌کند که او تحمل کرده است: «در شکنجه جسمانی از هر نوع تنوع هست. طرف می‌بیند که آدم زیر شلاق یا کابل اعتراف نمی‌کند، می‌رود سراغ دستگاه شوک الکتریکی و یا دستبند قپانی و یا ناخن‌ها را می‌کشد و یا یک وزنه را از تخم‌های آدم آویزان می‌کند و آدم را اخته می‌کند و یا به آدم تجاوز می‌کند و یا توپره سرش می‌کشد از پاهایش کله معلق آویزان می‌کند. ولی هیچ شکنجه‌گری نمی‌تواند یک‌نواختی انفرادی را به طور مصنوعی خلق کند. سلول انفرادی مطلق است، درد تهوع‌آور و جنون‌آمیز مطلق، هیچ رنجی با آن مساوی نیست» (همان: ۴۲۰).

در داستان *بعد از عروسی چه گذشت*، رحمت را با شلاق، زغال داغ، اطوی داغ شکنجه می‌کنند: «یک نفر پاهای او را بلند کرد و گذاشت روی یک تخت فبری مانند و گفت: دراز بکش. و او دستپاچه دراز کشید. احساس کرد که تخت شیب دارد. از سر به طرف پاهایش. دست و پایش را محکم به بالا و پایین تخت بستند و سؤال‌ها همه درباره فحشی بود که او داده بود. چند هفته پیش و از روی عصبانیت شدید. و همان کسی که سؤال‌ها را می‌کرد، دستور داد با شلاق بزنندش. و این شلاق نبود. با سرعت برق، یک تکه زغال سرخ را می‌گذاشتند روی کف پاهایش، پاهایش می‌سوخت. احساس می‌کرد که همانطور که اطو را می‌گذارند روی خط اطوی شلوار و بعد صدای جزوجز می‌آید و بخار بلند می‌شود، باید از اصابت آن زغال با کف پاهایش بخار بلند شده باشد...» (براهنی، ۱۳۸۶: ۱۸).

توصیفات زیر از داستان *چاه به چاه* که حمید شکنجه ساواک را توصیف می‌کند: «اولی یکی محکم خواباند توی گوشم، و بعد یکی دیگر چنان لگدی به پهلویم زد که دو متر آنورتر پریدم. و بعد مشت و سیلی و لگد بود که بر سر و پهلو و پایین تنه‌ام فرود می‌آمد» (براهنی ۱۳۶۲: ۸۵).

در این داستان، ساواکی‌ها شخصیت دکتر را بسیار شکنجه می‌دهد و ناخن‌های او را می‌کشند (براهنی، ۱۳۶۲: ۱۷-۱۸). سرانجام نیز دکتر بر اثر شکنجه می‌میرد، به او شوک برقی می‌دهند و به سلولش می‌آید و می‌میرد (همان: ۹۶). ساواک حتی با خانواده زندانیان، با خشونت رفتار می‌کند. در این داستان وقتی برای پیدا کردن تپانچه به سراغ خانواده حمید می‌روند، مأمور ساواک وقتی تپانچه را پیدا نمی‌کند، مادر او را کتک می‌زند: «افسر محکم زد توی صورت مادرم. سر مادرم را گرفته بود توی دستش و بعد یکی دیگر محکم زد تو صورت مادرم» (همان: ۸۱). سپس به او گفت: «ببین عفریته کریه، که تروریست و تپانچه فروش پس انداختی من باید این تپانچه را بگیرم و الا می‌برم، می‌دهمت دست جلادهای سازمان امنیت که جای تپانچه را با شلاق ازت درآند» (همان).

مبارزات مردمی علیه رژیم پهلوی: مهم‌ترین وقایع تاریخی مربوط به انقلاب اسلامی، تظاهرات و مبارزات جمعی مردم علیه رژیم پهلوی است. براهنی در داستان *آواز کشتگان* مبارزات استادان و دانشجویان، در داستان *رازهای سرزمین من* مبارزات مردم در خیابان‌ها، در داستان *چاه به چاه* مبارزات روستاییان، در داستان *بعد از عروسی* چه گذشت مبارزات معلمان را توصیف کرده است، در میان آن‌ها مبارزه جمعی مردم در داستان *آواز کشتگان* و *رازهای سرزمین من* توصیف شده است. در داستان *آواز کشتگان* درگیری دانشجویان با ساواک در اثنای توصیف فعالیت‌های محمود شریفی آمده است. از نظر تاریخی جنبش دانشجویی بعد از ۱۳۲۰ در صحنه سیاست فعالیت می‌کرد اما با مبارزات مردمی، دانشگاه‌ها نیز همپای مردم به مبارزه روی آوردند به ویژه دانشجویان سهم مهمی در تحولات کشور

داشته‌اند. «با شروع نهضت امام خمینی (ره) گروه دانشجویان مسلمان دارای رهبر انقلابی و سازش‌ناپذیر شدند و همین امر آنان را از همه گروه‌های دانشجویی متمایز کرد، به گونه‌ای که سایر دانشجویان مخالف وضع موجود نیز، به خاطر تنوع و گستردگی مطالب اعلام شده از سوی امام خمینی (ره) رهبری سیاسی ایشان را پذیرفتند زیرا که هیچ رهبر سازش‌ناپذیری مثل ایشان در عرصه مبارزه با رژیم پهلوی وجود نداشت. از سوی دیگر از دانشجویان خارج از کشور نیز نباید غافل بود که تحت تأثیر تحولات داخلی ایران، به جنبش‌های مخالف رژیم تبدیل شدند و مثل طیف‌های داخلی، تحت تأثیر احزاب و گروه‌های سیاسی مختلف به گروه‌های مختلف فکری تبدیل شدند، به تدریج نحله‌های مذهبی اکثریت یافت و تحت رهبری امام خمینی (ره) درآمد و ایده‌ها و عقاید مذهبی - سیاسی ایشان را گسترش داد. در مجموع تأثیر جنبش دانشجویی در داخل و خارج از کشور با توجه به بُعد مذهبی آن، بر مردم جهت پیوستن به مبارزه با رژیم پهلوی مثبت بود زیرا که نحله‌های غیر مذهبی دانشجویان توانستند در میان مردم برای خود جای پای به دست آورند» (کریمیان، ۱۳۹۰: ۱۹).

در این داستان در کنگره‌ای که در دانشگاه در حال برگزاری است، وقتی سخنران در حال صحبت کردن است، دانشجویان معترض به تالار نزدیک می‌شوند. مسئولین از ترس اینکه دانشجویان وارد تالار شوند، درهای تالار را می‌بندند اما آن‌ها پشت تالار شعار می‌دهند: «دانشجوی زندانی آزاد باید گردد، دانشجوی زندانی آزاد باید گردد، دانشجوی زندانی آزاد باید گردد». دانشجویان موفق می‌شوند، درهای تالار را باز کنند و وارد کنگره بشوند. یکی از دانشجویان به نام «اکبر صداقت» با حفاظت چند دانشجو، میکروفن را به دست می‌گیرد و علیه دولت سخنرانی می‌کند. بعد از سخنان او در ادامه، دانشجویان شعار می‌دهند (همان: ۲۲۱). با اعتراض دانشجویان و شعار دادن آن‌ها کنگره بهم می‌ریزد و ساواک برای سرکوب آنان گاز اشک‌آور می‌زند، تیراندازی می‌کند و دانشجویان معترض دستگیر می‌شوند. اکبر صداقت از دست ساواک فرار می‌کند اما در حین فرار از روی میله‌های دانشگاه کشته می‌شود. مردم با دیدن جسد او بر میله‌های دانشگاه شعار می‌دهند: «بیرون سر و صدا شد. یک نفر از میان جمعیتی که روبه روی جسد و میله‌ها ایستاده بودند فریاد زد: جلا ننگت باد، جلا ننگت باد و مردم به شنیدن این جمله دم گرفتند و فریاد زدند جلا ننگت باد جلا ننگت باد» (همان: ۲۲۶). همچنین در فلش بک‌هایی که محمود به گذشته می‌زند، مبارزات و راهپیمایی مردم و آخوندهای کفن پوش را توصیف کرده است که علیه حکومت قیام کردند (همان: ۳۸۵-۳۸۷).

رمان *رازهای سرزمین من* گویای مبارزات خیابانی مردم، تظاهرات‌ها، اشتیاق و انتظار آن‌ها برای پیروزی انقلاب اسلامی است. براهنی فضای تظاهرات مردمی، آمادگی مردم را برای ورود امام خمینی (ره) با جزئیات در این رمان توصیف کرده است جلد دوم کتاب، مبارزه مردم و پیروزی انقلاب اسلامی است. حسین تنظیفی بعد از آزادی از زندان وقتی به دنبال خبری از ته‌مینه (مخالف حکومت) است، به مردم مبارز می‌رسد و فعالیت‌های آن‌ها را می‌بیند. این توصیف‌ها، بازگویی وقایع چند روز مانده به آمدن امام خمینی (ره) به کشور است. همچنین براهنی حضور مردم در خیابان و سقوط کلانتری‌های تهران را روایت کرده است مردم با حمله به کلانتری‌ها، مسلح می‌شوند و در خیابان‌ها سنگر می‌زنند و به مقابله با نیروی شاهنشاهی می‌روند و می‌گویند: «گارد خائن را به خاک سیاه می‌نشانیم. شاه رفته. اینها دیگر چکاره‌اند؟ همه کاره این مملکت حالا سلاحی است که تو دست مردم است» (همو، ۱۳۶۶: ۹۴۲).

نمونه زیر توصیف فعالیت خیابانی مردم است که قصد گرفتن کلانتری را دارند: «بر تعداد آدم‌هایی که از هر سویی می‌آمدند افزوده می‌شد. سنگرها پرت می‌شد. پشت بام‌ها پر از آدم می‌شد. و خبرهایی مختلف دهان به دهان می‌گشت و مهم‌ترین اخبار مربوط به سقوط کلانتری‌های تهران بود. و اسلحه بود که آورده می‌شد و بین مردم پخش می‌شد» (همان: ۹۴۴). در داستان چاه به چاه امید تحت تأثیر شخصیت دکتر در زندان به مبارزه روی می‌آورد. پدر و مادر حمید هم جزو مبارزان مردمی هستند که در شکل‌گیری روحیه مبارز او نقش دارند، پدرش از مبارزان نهضت جنگل و از یاران میرزا کوچک خان بود. هنگام رفتن حمید به زندان، در حالی که در بستر مرگ است، کاغذی به دست او می‌دهد

که به روسی مطلبی در آن نوشته است. حمید آن را به زندان می‌برد و دکتر کاغذ را می‌خواند: «حمید زیر درخت چهلیم از پشت آسیاب، ششصد قبضه تفنگ، چهارده قبضه مسلسل و مقدار زیادی فشنگ چال کرده‌ام. اینها را سر وقتش به اهلش برسان غیر از این وصیتی ندارم» (همو، ۱۳۶۲، ب: ۹۸). دکتر نیز به او همین وصیت را می‌کند: «وصیت من هم وصیت پدر تو است. آن سلاح‌ها را سر وقتش به اهلش برسان، یادت باشد سر وقتش» (همان).

مشکلات فرهنگی و اجتماعی مردم: فساد اشراف و فساد ناشی از فقر، مهم‌ترین مشکلات فرهنگی‌ای است که بر اهلی در داستان‌هایش توصیف کرده است. فقر مردم، مستندات رسمی در تاریخ معاصر دارد. در دهه پنجاه پیش از نیمی از جمعیت کشور فقیر بودند ۱۳ درصد جمعیت نیز دچار سوء تغذیه شده بودند (همایون کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۳۱۹). بر اهلی این معضلات را به استبداد و حضور بیگانگان در کشور ارتباط داده است. در طرف دیگر طبقه اشراف با ثروت خود فساد می‌کنند مثل شخصیت سودابه و تیمسار شادان یا شخصیت ماهی که به راه فساد کشیده می‌شود و از این طریق صاحب اموال بسیار می‌گردد. شخصیت‌های آمریکایی که در ایران فعالیت می‌کنند همگی فاسد هستند در داستان *رازهای سرزمین من* فاسد هستند. در داستان *آواز کشتگان*، اشخاص و استادان وابسته به ساواک مثل دکتر عرب و دکتر قاصد و همسرش، اهل فساد هستند اما در طرف دیگر مردم فقیر هستند که به دلیل فقر به فساد روی می‌آورند، حاکمیت با استبداد به مردم ظلم می‌کند. طبقه اشراف با توجه دولت روبه روز مرفه می‌شوند و با سرکوب قشر فقیر، فاصله طبقاتی میان مردم و اشراف بیشتر می‌شود. شخصیت‌های اصلی و قهرمان داستان‌ها جزو قشر فقیر هستند. گرچه فقر علت اعتراض آن‌ها نیست اما زندگی فقیرانه، باعث نارضایتی آن‌ها از حکومت شده است. در داستان *چاه به چاه* حمید به دلیل فقر تپانچه به یک چریک می‌فروشد.

در داستان *آواز کشتگان* محمود شریفی با فقر بزرگ شده است و اکنون هم که در دانشگاه فعالیت دارد، سرمایه‌دار نیست. در داستان *رازهای سرزمین من* حسین تنظیفی همانند شخصیت محمود با فقر بزرگ شده و توانسته به صورت خودخوان مترجم شود.

در داستان *بعد از عروسی چه گذشت* شخصیت رحمت، با فقر بزرگ شده و توانسته معلم شود. همچنین در این داستان، «نگهبان بیرجندی» جوانی اهل تبریز است که پس از مرگ مادرش به تهران آمده و به خاطر کارهای خلافی که انجام داده دستگیر می‌شود و به زندان می‌افتد. در زندان به او پیشنهاد کار در زندان‌های ساواک می‌شود و او می‌پذیرد. او نیز به دلیل فقر، می‌پذیرد و نگهبان زندانی‌ها می‌شود.

حسین تنظیفی در داستان *رازهای سرزمین من*، دوران فقر خود را در کودکی تعریف می‌کند که مادرش در خانه‌های اشراف کار می‌کرده و ته‌مانده غذاها را به خانه می‌آورده است: «هرگز طعم غذاهایی که مادرم پس از کار کردن در خانه‌های تاجرهای مختلف راسته کوچه به خانه آورد، فراموشم نشده است. مادر در این خانه‌ها، در روزهای جشن و سوگواری، عروسی و عزا کار می‌کرد. شب ته‌مانده سفره‌ها را بین فقرا قسمت می‌کردند، مادر موقع برگشتن، دیگ گنده‌ای را که از خانه برده بود، به خانه برمی‌گرداند» (براهنی، ۱۳۶۶: ۳۴۲-۳۴۳).

او میان همسالان خود از اینکه با آن‌ها فاصله طبقاتی دارد، عذاب می‌کشید، سعی می‌کرد در موقع ناهار به آن‌ها نزدیک شود و با بردن قابلمه‌اش که مادر در آن از ته‌مانده غذای اشراف ریخته، به آن‌ها نشان بدهد که او مثل آن‌ها غذا دارد ولی آن‌ها کوچکترین توجهی به او نمی‌کردند بلکه به گفته خودش: «با همه حرکاتشان به من می‌فهماندند حسن مف، با بلع ته‌مانده غذای طبقه ما نمی‌توانی طبقه‌ات را عوض کنی، فهمیدی؟» (همان: ۳۴۴).

زنان فقیر شهر به خاطر فقر و گرسنگی و بیکاری مجبور می‌شوند برای گروهبان‌های آمریکایی کلفتی کنند و گاه مجبورند تن به تمامی خواسته‌های آنان بدهند. همین مسئله باعث بدگمانی و تنش‌های خانوادگی شده است، کلفتی به مترجم می‌گوید «باجی‌ها همه‌شان با گروهبان‌ها رفیق‌اند. بالاخره گروهبان رئیس است، و هر حرفی بزند کلفت باید بکند» (همان: ۲۴۵). به این زن سفارش می‌کنند هیچ وقت درباره روابط گروهبان‌ها با باجی‌ها حرفی نزنند (همان).

فقر باعث شده خانواده‌ای فرزندش را به آمریکایی‌ها بفروشد، یک گروهان آمریکایی که صاحب فرزند نمی‌شود، تصمیم دارد، فرزند یک مرد فقیر را بگیرد، گروهان که راسی نام دارد می‌گوید «من و زنم بچه‌مان نمی‌شود. می‌خواهیم یک بچه ایرانی بگیریم» (همان). از همکاری خواهش می‌کند که واسطه شود تا بچه را از آن خانواده بگیرد، همکاری تعریف می‌کند که به دنبال پدر و مادر بچه می‌رود و آن‌ها را در محله فقیرنشینی پیدا می‌کند وضعیت زندگی آن‌ها را چنین توصیف کرده است آن‌ها با فقر زندگی می‌کنند و مجبور به فروش بچه شده‌اند «مادر بیچاره یکی از بچه‌هایش را شیر می‌داد و سه تا بچه دیگر تو گل ولای، تو یک حیاط کوچک با سی چهل تا بچه دیگر از سر و کول هم بالا می‌رفتند. خانه‌شان توی "گود مرده‌شوخانه" بود. از محلات فقیرنشین تبریز، که اکثراً گاریچی و درشکه‌چی و کارگر قالیباف توش زندگی می‌کنند... مادری که دید زد زیر گریه، و گفت با پدر بچه صحبت کرده و شب تمام مدت با هم گریه می‌کردند» (همان: ۲۴۷).

همچنین زنان دیگر داستان همچون رقیه و مادرش برای گذران زندگی، تن‌فروشی می‌کنند، مادر رقیه بعد از مرگ همسرش، توسط برادر همسرش به دلال‌ها فروخته می‌شود و مجبوراً در شهر نو که مکان زندگی فاحشه‌ها بود، زندگی می‌کند. دوست رقیه که بعد از انقلاب و سوزاندن فاحشه‌خانه‌ها، در خانه حسین میرزا ساکن می‌شود توسط هوشنگ به شکل فجیعی کشته می‌شود.

نتیجه‌گیری

در این مقاله در رهیافت به جهان‌بینی براهنی، چهار داستان *آواز کشتگان*، *رازهای سرزمین من*، *چاه به چاه* و *بعد از عروسی* چه گذشت با رویکرد جامعه‌شناسی تاریخی مورد بررسی قرار گرفت. نتیجه نشان می‌دهد داستان‌های براهنی، توصیفی عینی از وقایع عصر پهلوی است که قابل استناد براساس منابع تاریخی است. از منظر تاریخی، این داستان‌ها، روایت دوران عصر پهلوی به ویژه از دهه پنجاه تا پیروزی انقلاب اسلامی است. در نگاه جامعه‌شناسی، براهنی نویسنده‌ای رئالیست است که در جهت افشای ماهیت رژیم پهلوی قلم برداشته و دردهای مادی و معنوی طبقات مختلف جامعه را نشان داده است. مکان اصلی توصیف وقایع شهر تهران است و در کنار آن اعتراضات و فعالیت‌های انقلابی در شهرها و روستاها دیده می‌شود که دقیقاً گویای مستند اعتراضات مردمی آن دوره است. روایت داستانی از سوی فاعل جمعی طبقه روشنفکر تحصیل کرده، گزارش شده است که بازتابی از جنبش‌های دانشجویی و دانشگاهی علیه رژیم است چنانکه با خوانش داستان‌های وی همسو با ساختار تاریخی عصر پهلوی، مبارزه استادان دانشگاه، دانشجویان، معلمان و مردم عادی در شهر و روستا دیده می‌شود. در ارتباط وقایع مبتنی با جهان‌بینی نویسنده، حضور ساواک، فعالیت مبارزان، فقر و فساد در جامعه مورد توجه براهنی قرار گرفته است. در یک طرف استبداد و فساد حاکمیت را توصیف کرده است چنانکه داستان‌هایش گویای روشنی از خشونت ساواک است که انواع شکنجه‌ها را در حق مبارزان زندانی انجام می‌دهند. از طرف دیگر چگونگی مبارزه مردمی را توصیف کرده است که آگاهانه یا تحت تأثیر شخصیت‌های مبارز به مخالفت علیه رژیم می‌پردازند، در این راه کشته می‌شوند یا زندانی می‌گردند و زندگی‌شان به خطر می‌افتد. فقر و فساد در جامعه که مدارک مستند از عصر پهلوی دارد، بعد از مسئله ساواک مورد توجه براهنی است که در یک طرف، فساد طبقه اشراف وابسته با ساواک و در طرف دیگر، وجود فقر در جامعه را توصیف کرده است که برخی به دلیل فقر روی به فساد می‌آورند.

منابع

- آزاد ارمکی، تقی، زمانی سبزی، شهرام (۱۳۹۰). «بازنمایی جامعه پیش و پس از انقلاب با تکیه بر دو رمان رازهای سرزمین من و آزاده خانم و نویسنده‌اش اثر رضا براهنی»، *فصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، ش ۲۰، صص ۱۶۳-۱۸۳.

- اورجی نیک‌آبادی، فاطمه (۱۳۸۸). *حزب مردم به روایت اسناد ساواک*، تدوین غلامعلی پاشازاده، تهران: مرکز بررسی اسناد تاریخی.
- براهنی، رضا (۱۳۶۲ الف). *آواز کشتگان*، تهران: دادار.
- براهنی، رضا (۱۳۶۲ ب). *چاه به چاه*، تهران: نو.
- براهنی، رضا (۱۳۶۸). *قصه‌نویسی*، تهران: البرز.
- براهنی، رضا (۱۳۸۶). *بعد از عروسی چه گذشت*، تهران: نگاه.
- براهنی، رضا (۱۳۹۳). *تاریخ مذکر*، تهران: نگاه.
- براهنی، رضا (۱۳۶۶). *رازهای سرزمین من*، تهران: مغان.
- براهنی، رضا (۱۳۷۸). *جنون نوشتن*، تهران: قطره.
- خزایی، یعقوب (۱۳۹۸). «خاطره و امنیت ملی: کارویژه‌های امنیتی انتشارات خاطرات زندانیان سیاسی دوره پهلوی». *فصلنامه مطالعات راهبردی*، شماره ۸۶، صص ۵۶-۷۱.
- رفیع‌زاده، منصور (۱۳۷۶). *خاطرات منصور رفیع‌زاده؛ آخرین رئیس شعبه ساواک در آمریکا*، ترجمه اصغر گرشاسبی، تهران: اهل قلم.
- زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۸۸). *آشنایی با نقد ادبی*، چاپ هشتم، تهران: سخن.
- ساچکوف، بورس (۱۳۶۲). *تاریخ رئالیسم*، ترجمه محمد تقی فرامرزی، تهران: تندر.
- عسگری حسنکلو، عسگر (۱۳۸۷). «سیر نظریه‌های نقد جامعه‌شناختی ادبیات»، *ادب پژوهی*، ش ۴، صص ۴۳-۶۴.
- فرشیدورد، خسرو (۱۳۷۳). *درباره ادبیات و نقد ادبی*، ج ۱، چ ۲، تهران: امیرکبیر.
- فولادی مهناز، صلاحی‌مقدم سهیلا، فولادی داراب (۱۳۹۸). «روزگار دوزخی آقای ایاز از منظر زیبایی‌شناسی انتقادی مکتب فرانکفورت» *فنون ادبی*، ش ۲۷، صص ۱۵۳-۱۷۵.
- کریمیان، علیرضا (۱۳۹۰). *جنبش دانشجویی در ایران از تاسیس دانشگاه تا پیروزی انقلاب اسلامی*، تهران: مؤسسه فرهنگی هنری مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- گلدمن، لوسین (۱۳۸۲). *نقد تکوینی*، ترجمه محمدتقی غیائی، تهران: نگاه.
- مارتین، والاس (۱۳۸۲). *نظریه‌های روایت*، ترجمه محمد شهبان، تهران: هرمس.
- ماهیدشتی، میثم، زاهدی مازندرانی، محمدجوا و ساجدی، عبدالله (۱۴۰۲). «نقش روشنفکران در تحولات اجتماعی ایران بین سال‌های ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷»، *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ش ۱، صص ۴۷-۶۴.
- مصباحی‌پور ایرانیان، جمشید (۱۳۵۸). *واقعیت اجتماعی و جهان داستان*، تهران: امیرکبیر.
- همایون کاتوزیان، علی (۱۳۸۶). *اقتصاد سیاسی ایران از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی*، ترجمه محمدرضا نفیسی و کامبیز عزیزی، چاپ سیزدهم: مرکز.